

Niet zonder elkaar

Onder redactie van Tiemen Dijkema, Leendert de Jong,
Jan Mudde en Merijn Wijma

Niet zonder elkaar

De Gereformeerde
Kerken vrijgemaakt
en de Nederlands
Gereformeerde
Kerken vinden
elkaar terug

Buijten & Schipperheijn *Motief*

Deze uitgave is mede tot stand gekomen met financiële steun van
Stichting Pro Religione et Libertate.

ISBN: 978 94 6369 221 2

© 2023 Buijten & Schipperheijn *Motief*
Amsterdam

Behoudens uitzonderingen krachtens de Auteurswet van 1912 mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen of openbaar gemaakt, op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgevers.

Voor het maken van kopieën uit deze uitgave, ook voor zover toegestaan door de Auteurswet, zijn vergoedingen verschuldigd. Voor betaling van vergoedingen en voor toestemming voor het overnemen van gedeelten in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken wende men zich tot de uitgevers.

De uitgever heeft zijn uiterste best gedaan de rechthebbende van de foto's en illustraties te vermelden.

Mocht u toch menen enige rechten te kunnen doen gelden, dan kunt u dat melden bij de uitgever.

Vormgeving: Andries Mol

Omslagillustratie: Maarten Boersema

Cartoon op pag. 10: Willeke Brouwer

Liederen op pag. 9, 10 en 54, 55: tekst Ria Borkent, muziek Peter Sneep

Foto's pag. 22, 44, 82, 148: Sahil Aamir Fotografie

Foto pag. 37: Guido Sneep

Foto's pag. 184, 190: Maarten Boersema

Foto pag. 65: Ruben Timman

Foto pag. 38: eigendom Janie Pols

Foto's pag. 206: eigendom desbetreffende personen

Inhoud

Wie weet wat God ons geeft?	8
Woord vooraf	11

DEEL 1 HET VERLEDEN 15

<i>Ab van Langevelde</i> Breuken binnen een verdeelde kerk	16
<i>Johan Schaeffer</i> 'Mijn vader heeft mij liefde voor de kerk bijgebracht'	23
<i>Hans Werkman</i> Tram en trolleybus	27
<i>Koos Geerds</i> Aanbidding van het Lam Gods	37
<i>Janie Pols</i> 'Het ergste vond ik dat we al gauw overgingen tot de orde van de dag'	39
<i>Guido Sneep</i> Werk voor Koos	42
<i>Gert Zomer</i> 'De les die ik vanuit mijn jeugd leerde: verwar geloof niet met visie'	45
Verwerkingsvragen	49
<i>Sergej Visser</i> Twee zonen	51

DEEL 2 VOORZICHTIGE TOENADERING 53

Schepper van het geheel - Danklied voor eenheid	54
Tijdlijn van voorzichtig verkennen tot hereniging	56
<i>Arie Kok</i> Een steen weggenomen	58
<i>Aad Kamsteeg</i> 'Blijf elkaar liefhebben'	63
<i>Matthijs Haak</i> Waar komt het op aan voor de kerk?	69
<i>Roel Kuiper</i> Christus overwint	71
<i>Koos Geerds</i> Een lied van eenheid in verootmoediging	80
<i>Klaas van Breugel</i> 'Ik zie eenheid als een gave van God'	83
<i>Albert Hengelaar</i> Stichting zonder kleerscheuren fungeert 'als breekijzer'	88
<i>Jannet de Jong</i> De kloof en de toekomst	91
<i>Jan Mudde</i> Voorzichtige voortekenen	93
<i>Tiemen Dijkema</i> Als het tij verloopt, verzet men de bakens	97
Verwerkingsvragen	105
<i>Sergej Visser</i> Wie zoekt	106

DEEL 3 DE HERENIGING	107
<i>Erik de Boer</i> Geschonken verzoening heelt de wonden	108
<i>Agnes Amelink</i> Vanuit Sukkot	117
<i>George Harinck</i> Repeterende heling	122
'Als je ervoor gebeden hebt, dan moet je ook de schouders eronder zetten' Reportage Het Lichtbaken Zoetermeer	124
<i>Erik de Boer</i> Binding aan of verbinding met de belijdenis?	131
<i>Peter van Dijk</i> Alvast gefeliciteerd	137
Verlangen naar een nieuwe kerk Gespreksdocument	139
<i>Jaco Weij</i> 'Samen met alle heiligen'	145
<i>Ad de Boer</i> 'Die stevige stappen op de houten vloer vergeet ik nooit meer'	149
Verwerkingsvragen	157
<i>Sergej Visser</i> Uw zegen	158
DEEL 4 DE TOEKOMST	159
<i>Hans Burger</i> Wat voor kerk willen we zijn?	160
<i>Ad van der Dussen</i> Ballast en rijkdom	
Over het belijden van de Nederlandse Gereformeerde Kerken	165
<i>Anne Lorein</i> Zonder liefde geen eenheid	176
<i>Jan Mudde</i> Wat nut ons het kerkverband?	178
<i>Barend Kamphuis</i> 'Wat fijn dat jij er ook bent'	185
<i>Jan van Helden</i> Een kerk met toekomst!	191
<i>Tim Vreugdenhil</i> Een nieuwe kerk in de polder	203
Vier jongeren over de fusie tussen GKv en NGK	
'Laat je verrassen door de inbreng van de ander'	207
<i>Ad de Bruijne</i> De grootste ethische uitdaging...	213
<i>Martijn Dekker</i> Familietijd	219
<i>René de Reuver</i> Hereniging als wake-upcall	221
<i>Jaap Dekker</i> Theologie in hartje Utrecht: kansen en uitdagingen voor de predikantenopleiding	225
<i>Han Schenau</i> 'Nog niet'	231
<i>Berdien Wijnalda</i> Hoop op ruimte	235
<i>Arjan Woertink</i> Verre Naasten	237
<i>Gerard de Korte</i> Gereformeerde oecumene – Een rooms-katholieke stem	243
<i>Merijn Wijma</i> Samen staan we sterk? Een beschrijving van het verleden en de toekomst van ledentallen van de NGK en GKv	247

<i>Catharinus van den Berg</i> Ik wens de nieuwe kerk een oude kloosterzolder	252
Verwerkingsvragen	254
<i>Sergej Visser</i> Het koor	256

Lijst van afkortingen

In dit boek gaat het veel over de Nederlands Gereformeerde Kerken en de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt. Om het boek beter leesbaar te houden heeft de redactie besloten om de eerste keer dat de desbetreffende kerknaam in een bijdrage voorkomt de naam voluit te schrijven, daarna steeds de betreffende afkorting. De afkorting NGK staat voor het kerkverband van de Nederlands Gereformeerde Kerken tot 1 mei 2023. De redactie heeft er uit praktische overwegingen voor gekozen om voor het herenigde kerkverband vanaf 1 mei 2023 de afkorting NeGK te gebruiken.

AKS	Akkoord van Kerkelijk Samenleven (NGK)
CGK	Christelijke Gereformeerde Kerken
CCS	Commissie voor Contact en Samenspreking (NGK)
DKE	Deputaten Kerkelijke Eenheid (GKv)
GKv	Gereformeerde Kerken vrijgemaakt
GS	Generale Synode (GKv)
KO	Kerkorde (GKv)
LV	Landelijke Vergadering (NGK)
NGK	Nederlands Gereformeerde Kerken (tot 1 mei 2023)
NeGK	Nederlandse Gereformeerde Kerken (vanaf 1 mei 2023)
NGP	Nederlands Gereformeerde Predikantenopleiding
PKN	Protestantse Kerk in Nederland
TU	Theologische Universiteit Kampen, sinds 2021 Kampen/Utrecht

1. Wie weet wat God ons geeft,
waar leidt Hij ons naar toe
in vrede met elkaar
die Hem voor ogen zweeft?
Verbondenheid herleeft,
is aan elkaar verklaard,
in vreugde meebeleefd
als zussen en als broers.
Wie weet wat God ons geeft!
2. Verwonderd en ook blij,
geroepen tot herstel,
breng ik de Vader dank
op zijn verzoeningsplein.
Moeite is niet voorbij
in samenwerkverband,
die spanning doet ook pijn.
Heer, dat uw Geest ons helpt,
geef wijsheid, bidden wij.
3. Jezus, uw macht alleen
beschermt ons ieder uur,
terwijl U voor ons bidt:
'Breng wie gelooft bijeen.
Vader, toon iedereen
dat U Mij hebt gestuurd,
in ons zijn zij ook één.'
Hoe wondermooi is dit:
Gods armen om ons heen.
4. Eenheid is als een boom
die vele takken draagt,
liefde als vaste grond,
Gods trouw als voedselstroom.
Dan laat ik zonder schroom
omdat de Geest het vraagt
mij enten op zijn droom.
Christus verbindt de wond.
Loof God die in ons woont.
5. Dappere morgenkerk,
jij bode van het licht,
neem stenen op de schop,
ga daarmee aan het werk.
Ruim nederig en sterk,
de struikelblokken op
en maak een bloemenperk.
Lees op elkaars gezicht
één hemels watermerk.
6. Christus, die pijn geneest,
U die de tranen telt,
opving wat is gehuild
en ons verlangen leest,
U kent ons hart het meest,
U ruimt het mijneveld
en leidt ons naar het feest
als kerk die bij U schuilt,
één lichaam, één van geest.
7. Kerk in hereniging,
voer samen toegewijd
de strijd voor het geloof,
wees daarin eensgezind.
Gods Geest die samenbindt
geeft ons een nieuwe tijd
en veel bemoediging
met Christus als ons hoofd.
Zo schittert zijn bewind.

GKV & NGK GAAN SAMEN VERDER

als ze maar niet
op mijn plek gaan
zitten

Woord vooraf

Jozef kijkt naar de elf mannen die voor hem neerknielen. Zijn eigen broers. Ze hebben hem niet herkend... ze weten niet wie hij is. En dat na al die keren dat ze van hem af wilden.

Hoe komt hij er ooit achter of ze veranderd zijn? Hij beschuldigt Benjamin, hún halfbroer, zijn bloedeigen broer, van diefstal. Benjamin zal bij hem in Egypte moeten blijven, als misdadiger, als slaaf. Maar dan stapt Juda in. Hij laat dat niet gebeuren. Hij houdt een hartstochtelijk pleidooi, met daarin als hoogtepunt: ‘Hoe zou ik zonder die jongen naar mijn vader teruggaan?’

Niet zonder die jongen...

Over dit verhaal ging de preek van ds. Johan Weij tijdens de eerste gezamenlijke kerkdienst van drie verschillende gereformeerde kerken in Zoetermeer in 2009: christelijk-gereformeerd, gereformeerd-vrijgemaakt en Nederlands-gereformeerd. Hij tekende een lijn van dit indringende verhaal naar de weg van deze drie kerken tot elkaar. Ik ga niet zonder jou. Wij komen niet zonder elkaar bij de Vader aan. Wij zijn onlosmakelijk verbonden.

Hiermee is de toon voor dit boek gezet. Het markeert de hereniging van de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt en de Nederlands Gereformeerde Kerken op 1 mei 2023. Deze twee kerken horen bij elkaar, ze willen, ze mogen, ze kunnen niet meer zonder elkaar. De breuk destijds was pijnlijk en de terugkeer naar elkaar moeizaam – maar we hebben elkaar mogen vinden en geleerd elkaar lief te hebben.

Initiatief

Initiatiefnemer voor dit boek is Guido Sneep van uitgeverij *Buizen & Schipperheijn*, die ons uitnodigde om de redactie van deze ‘herenigingsbundel’ te vormen. We werkten hier van harte aan mee. Omdat we met hem dankbaar zijn voor deze hereniging. Ouderen, die de scheuring of de nasleep ervan hebben meegemaakt, ervaren vaak oud zeer. Jongeren zien kerken gescheiden van elkaar leven, maar kennen de achtergrond niet. De uitgever wilde graag een boek om oud en jong verder te helpen, een boek dat jongeren informeert en ouderen recht doet. Daarmee heeft dit boek iets van een monument, om

niet te vergeten wat er is gebeurd en om bemoedigd en hopelijk wijzer, hoopvol en geïnspireerd de toekomst in te gaan.

Voorgeschiedenis

Het boek heeft vier delen. In deel 1 valt de lichtbundel op de voorgeschiedenis van de breuk van 1967. Ab van Langevelde beschrijft die vanuit historisch perspectief en Hans Werkman geeft daar een persoonlijk gekleurde impressie van. In dit deel komen ook pijnlijke herinneringen boven. Want deze geschiedenis was niet alleen maar een verhaal van synodes en kerkelijke besluiten, maar zeker ook een verhaal van mensen die zelf een actieve rol speelden of die tegen wil en dank werden meegezogen. Daarom luisteren we naar verhalen van ouderen van nu, destijds kinderen, kinderen in predikantsgezinnen bijvoorbeeld. Wat komt er naar boven als zij terugdenken aan die tijd? Willen ze er wel over praten?

Zoektocht

In deel 2 gaat het over de vroegste zoektocht naar elkaar, de behoedzame verkenningen. Een infographic brengt in beeld welke stappen beide kerkverbanden zetten, eerst heel voorzichtig, later vrijmoediger. Het verhaal van het blad *Saamhorig* wordt teruggehaald door Aad Kamsteeg. Klaas van Breugel, een van de klokkenluiders en volhouders uit die tijd, vertelt over het *Gereformeerd Appèl*, met zijn gebedsdagen en rondzendbrieven. In diezelfde jaren verscheen ook de driedelige boekenreeks *Vuur en Vlam*. Jonge historici schrijven daarin openhartig over merkwaardige en soms schokkende ontwikkelingen binnen de vrijgemaakte wereld.

Deze jaren van voorzichtige toenadering vragen om een verantwoording: wat gebeurde er op de achtergrond, waardoor veranderde er langzaam iets? Tiemen Dijkema verkent deze ontwikkelingen en probeert ze te duiden. Jan Mudde laat zien welke voortekenen van de latere toenadering er in die jaren al waren. En Roel Kuiper beschrijft in een heel persoonlijke bijdrage een onmiskenbare onderstroom in beide kerkverbanden in de jaren tussen 1990 en 2010. Er is iets aan het verschuiven.

Hereniging

Deel 3 gaat in op de naderende hereniging. Er zijn in de loop van de jaren meerdere samenwerkingsgemeenten ontstaan van vrijgemaakten en Nederlands-gereformeerden. Op veel plaatsen was soms al jarenlang een intensieve samenwerking tussen christelijk-gereformeerden en Nederlands-gerefor-

meerden. In dit deel vertellen Zoetermeeders het verhaal van hun kerkelijke eenheid. Erik de Boer gaat in op de periode van ongeveer 1995 tot 2020. Hij benoemt meerdere momenten van verzoening, van spijtbetuiging, vergeving en herstel. Maar ook stelt hij kritische vragen bij een van de pijlers onder de hereniging: de binding aan de belijdenis en het onderwijs erover. Dat de hereniging ronduit gemengde gevoelens kan oproepen, blijkt ook uit de bijdrage van Agnes Amelink, dochter van een van de ondertekenaars van de Open Brief van 1966.

Het jaar 2017 was een kantelmoment. De generale synode van de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt stemde in met de uitnodiging van de Nederlands Gereformeerde Kerken tot hereniging. Op 11 november van dat jaar vond de eerste gezamenlijke vergadering van generale synode en landelijke vergadering plaats in Kampen. De voorzitters van deze kerkelijke vergaderingen, ds. Melle Oosterhuis en ds. Willem Smouter, waren hierin belangrijke wegbereiders.

In de jaren daarna ging het snel. Het document *Verlangen naar een nieuwe kerk* ontstond. Het werd in beide kerkverbanden en op synodes en landelijke vergaderingen besproken. Dit verlangendocument heeft veel mogen betekenen in de aanloop naar de uiteindelijke hereniging, en daarom is het in zijn geheel opgenomen in deze bundel. De redactie heeft Hans Burger gevraagd om dit document van enig commentaar te voorzien.

Heden en toekomst

Daarmee zijn we in deel 4 van dit boek aangekomen. Hierin gaat het over de vraag: wat voor kerk wil dit herenigde kerkverband zijn? Voor welke vragen, uitdagingen en bedreigingen staat een gereformeerde kerkgemeenschap in het Nederland van nu, in de wereld van morgen?

Modewoorden vandaag zijn individualisering, secularisatie, gender, groen, polarisatie, vervreemding. Lastige en veelomvattende begrippen die vragen om een nadere beschouwing. De bijdragen van Ad de Bruijne – over de ethiek – en van Jan van Helden – over hoe secularisatie in de lucht zit – proberen deze zware woorden te begrijpen en te duiden.

Een andere en even belangrijke vraag is: waar staat dit oude nieuwe kerkverband voor? Wat is zijn geloofsbelijdenis, zijn statement, zijn missie? Ad van der Dussen reflecteert op de rol van en de binding aan de belijdenis en betreft daarbij een jonge belijdenis uit de Christian Reformed Church in Amerika, *Our World Belongs to God*. Jan Mudde schrijft over het nut van een kerkverband en komt uit bij de rijke katholiciteit van de kerk. Jaap Dekker geeft zicht op

de theologische opleiding van het herenigde kerkverband en de uitdagingen waar deze instelling voor staat. En we horen over *mission* – de kerk mag niet alleen naar zichzelf kijken, ze is er ook voor de wereld waarin Christus ons zendt.

In dit deel krijgen ook meerdere jongeren het woord: hoe kijken zij tegen de hereniging aan? Wat is hun verlangen voor de herenigde kerken? Verder, een kerkelijke hereniging is geen besloten feestje, maar een publieke gebeurtenis die ook andere kerkgenootschappen aangaat. Daarom zijn René de Reuver (PKN), Han Schenau (CGK) en Gerard de Korte (RKK) gevraagd vanuit hun eigen context naar deze hereniging te kijken. En Barend Kamphuis vertelt over zijn betrokkenheid bij het project Nationale Synode en zijn verlangen naar eenheid met allen die Christus liefhebben.

Ten slotte staan er tussen de bedrijven door tal van korte bijdragen, columns, gedichten van Koos Geerds en Sergej Visser, liederen van Ria Borkent, een cartoon van Willeke. En een aantal foto's. Ieder deel eindigt met verwerkingsvragen om zelf door te denken of samen door te praten over de onderwerpen die aan de orde komen.

We wensen de lezer een inspirerende reis door dit boek met veel gecompliceerde emoties, van pijn naar opluchting, van onzekerheid naar vreugde. We zijn één kerk, één lichaam. We gaan samen verder. Niet zonder elkaar.

De redactie:

Tiemen Dijkema

Leendert de Jong

Jan Mudde

Merijn Wijma

Tiemen Dijkema is emeritus predikant van de Gereformeerde Kerk vrijgemaakt te Enumatil. Leendert de Jong werkt in de media en was eerder hoofdredacteur van magazine *OnderWeg*. Jan Mudde is predikant van de Nederlands Gereformeerde Kerk te Enschede. Merijn Wijma is redacteur-uitgever bij uitgeverij Buijten & Schipperheijn.

Het verleden

Bij een hereniging van twee kerkverbanden rijst onvermijdelijk de vraag: wat is er gebeurd waardoor de twee kerken elkaar zijn kwijtgeraakt? Wat was belangrijk genoeg om als twee aparte groepen verder te gaan en niet meer één gemeenschap te willen of kunnen zijn?

Dit deel van het boek bespreekt die vragen. Het gaat in op de feitelijke gebeurtenissen sinds de jaren twintig, maar ook op de omstandigheden, de tijdgeest en de gemoedsgesteldheid van de betrokkenen om te laten zien hoe de scheuring van 1967 zich heeft kunnen voltrekken.

Naast de historische beschouwingen vertellen ook drie mensen die deze scheuring hebben meegemaakt hun verhaal. Zij waren allemaal kind toen het gebeurde en kwamen alle drie uit gezinnen die sterk betrokken waren op de kerk. Welke sporen heeft de scheuring in hun leven achtergelaten?

Breuken binnen een verdeelde kerk

GEREFORMEERDE KERKEN IN DE JAREN 1920 TOT 1970

Culturele verwarring

Na de Eerste Wereldoorlog verkeerde Europa in een toestand van verwarring. De cultuuroptimistische negentiende eeuw – bouw scholen, dan kunnen de gevangenissen dicht – was definitief ten einde. Nederland bleef in deze oorlog strikt neutraal, toch ging deze verwarring niet aan ons voorbij. Alleen al het feit dat vele Belgische vluchtelingen ons land overspoelden, was confronterend. En de berichten over de miljoenen doden op de slagvelden raakten de mensen diep. Uiteraard gold dit ook de kerken – de grote meerderheid van de Nederlanders was toen nog kerkelijk – waaronder de Gereformeerde Kerken in Nederland (GKN) die met een kleine 500.000 leden ruim zeven procent van de Nederlandse bevolking uitmaakten. Dat deze kerk vlak na de oorlog haar twee grote leiders verloor, Abraham Kuyper (1837-1920) en Herman Bavinck (1854-1921), maakte de verwarring alleen maar groter. Verder brak de moderniteit baan in de wetenschap. Einstein (1879-1955) formuleerde de relativiteitstheorie, Freud (1856-1939) ontdekte het onbewuste en atheïst Nietzsche (1844-1900) brak met de idee dat een woord slechts één betekenis kon hebben. De kerkleden konden er niet omheen. Was alles dan relatief? Waar vond je nog zekerheid?

In 1920 gaf de generale synode (GS) Leeuwarden van de Gereformeerde Kerken een behoudende ruk aan de kerkelijke teugels, in een poging de verwarring te bezweren. Maar de geest was al uit de fles en in 1926 voelde de GS van Assen zich geroepen om de Amsterdamse predikant Johannes Geelkerken

(1879-1960) uit zijn ambt te zetten vanwege zijn opvattingen over de uitleg van de eerste hoofdstukken van Genesis. Waar hij een symbolische uitleg van het paradijsverhaal mogelijk achtte, hield de synode het bij een simpel 'Een slang is een slang, spreken is spreken, en bomen zijn bomen'. Het bracht een bescheiden kerkscheuring te weeg: de Gereformeerde Kerken in Hersteld Verband ontstonden, die bestonden uit volgelingen van Geelkerken. De moderne hermeneutiek werd hierdoor binnen de GKN voor decennia besmet verklaard. Geen predikant durfde in preek of geschrift nog zulke gedachten te uiten.

Hete hangijzers

Intussen was binnen de kerken de reformatorische beweging ontstaan, die trouw was aan de besluiten van de GS van Assen in 1926 maar toch ook probeerde te vernieuwen. Theoloog Klaas Schilder (1890-1952, Theologische Hogeschool Kampen), filosofen Dik Vollenhoven (1892-1978, Vrije Universiteit Amsterdam) en Herman Dooyeweerd (1894-1977, idem), en de Walcherse hoofdmeester Antheunis Janse (1890-1960) waren daarbinnen hoofdrolspelers. De positief-kritische uitbouw van het werk van Kuyper en Bavinck, die deze beweging voorstond, werd door velen gezien als nieuwlichterij. Het gaf aanleiding tot meningsverschillen en felle polemieken. Dit alles gebeurde in een gespannen tijd van economische crisis en van opkomend nationaalsocialisme en fascisme in binnen- en buitenland. Bij onze oosterburen kwam Hitler (1889-1945) aan de macht.

De GS van Amsterdam van 1936 besloot deputaten te benoemen om een aantal hete hangijzers nader te onderzoeken. Was de ziel onsterfelijk of niet? Mogen we zomaar berusten in de kerkelijke verdeeldheid; er zou toch maar één kerk moeten zijn? Verder was er het vraagstuk van de algemene genade: God liet volgens Kuyper nog veel zegen over voor de zondige wereld buiten de kerk. Was dat wel zo; God was toch boos op de zondaren? Ten slotte was er de kwestie van het zelfonderzoek in relatie tot verbond, doop en wedergeboorte. Waar de eerste drie vraagstukken een vrij theoretisch karakter hadden, was de kwestie van het zelfonderzoek en de wedergeboorte voor de individuele gelovigen existentieel. Wanneer was je een kind van God? Dat je wedergeboren moest zijn, was duidelijk maar wanneer was je dat? Was de doop of het lidmaatschap van een kerk voldoende of was er meer nodig? Welke rol speelde daarbij het zelfonderzoek en hoe deed je dat? Het waren de grote vragen rond de heilszekerheid van de gelovigen.

Veronderstelde wedergeboorte en vrijmaking

Abraham Kuypers had eerder al een poging gedaan voor de laatste kwestie een werkbare oplossing te vinden, met zijn leer van de veronderstelde wedergeboorte. Die hield in dat elke dopeling werd gedoopt op grond van de aanname dat deze wedergeboren was. In het latere leven zou moeten blijken of die veronderstelling klopte. Rond deze theoretische constructie kristalliseerde zich een spanning uit tussen de twee bloedgroepen binnen de GKN die in 1892 waren ontstaan uit een fusie tussen gereformeerden uit de afscheiding (1834) en die uit de doleantie (1886). In 1905 had de GS van Utrecht nog een vredesformule geformuleerd om deze spanning leefbaar te houden, maar zulke existentiële moeiten lieten zich niet zomaar door een machtswoord van de synode bezweren.

In de kwestie van het zelfonderzoek in verband met verbond, doop en wedergeboorte kwam deze tweespalt opnieuw aan de oppervlakte. In een aantal jaren tijd liep de spanning zo hoog op dat de GKN scheurden en dat nog wel midden in een vreselijke wereldoorlog. De vrijmaking van 1944 was een kerkhistorisch feit. Rond 90.000 kerkleden, ongeveer twaalf procent, verlieten de GKN. Klaas Schilder werd als een door de generale synode geschorst hoogleraar de grote leider van de vrijgemaakten. Zijn geestverwanten Dooyeweerd en Vollenhoven haakten af in deze kerkstrijd; zij vonden de vrijmaking prematuur. De achtergrond van de vrijmaking lag overigens niet alleen in de dogmatiek maar ook in het kerkrecht: de over de synodebesluiten bezwaarden vonden dat de GS te veel macht naar zich toetrok. Niet de GS maar de kerkenraad vormde onder Christus het hoogste kerkelijk gezagsorgaan.

Gereformeerde Kerken vrijgemaakt

De lijfspreuk van Schilder bepaalde vervolgens de geest binnen de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt (GKv): 'Het absolute in elk concreet ding'. De theologie van deze kerken was voorts eenvoudig samen te vatten. Ieder kerklid, ook de gedoopte kinderen, behoorde tot het verbond met God. Binnen dit verbond gold de belofte maar ook de eis van God. Zelfonderzoek naar de wedergeboorte was niet nodig, wel zelfbeproeving of je leefde uit het verbond. Verder werd een strikte antithese gehandhaafd tussen kerk en wereld. Algemene genade werd een besmet kuyperiaans begrip: God hield hoogstens zijn toorn in tegenover de zondige wereld. Ten slotte werden de confessionele normen voor het kerk-zijn uit de Nederlandse Geloofsbelijdenis radicaal geïnterpreteerd én kerkhistorisch concreet gemaakt. De GKv vormden in Nederland de ware kerk, met de Christelijke Gereformeerde Kerken (CGK) als een goede tweede, hoewel die hadden gefaald toen ze in 1892 zich niet wensten te vereni-

---

De kerkelijke puntjes moesten op de i worden gezet

---

gen met de dolerenden. Maar van meet af aan streefden de GKv na de vrijmaking naar kerkelijke eenheid met de CGK.

De GKv zagen zichzelf als keurtroepen van Jezus Christus. Het enthousiasme voor het opbouwen van deze kerken was – zeker na de bevrijding van de Duitse bezetter – groot. Het ging hand in hand met de wederopbouw van Nederland. Deze geestdrift – gepaard gaand met een grote offerbereidheid – werd nog bevorderd door een sterke eschatologische verwachting. De wederkomst van Christus zou na de afloop van twee wereldoorlogen en de opkomende spanningen van de Koude Oorlog aanstaande zijn. De kerkelijke puntjes moesten juist nu op de i worden gezet. Dat betekende sowieso een ethisch conflict met de GKN. Veel vrijgemaakten vonden het nodig eigen organisaties op te richten om door de week maar niet samen te hoeven werken met de synodaal gereformeerden, van wie afscheid was genomen. Het stond bekend als de kerkelijke ideologie van de doorgaande reformatie. Het ontstaan van het Gereformeerd Politiek Verbond was er een voorbeeld van.

Maar het levensmotto van Klaas Schilder ging slecht samen met een ontspannen kerkelijke omgangsstijl. Het geestelijk perfectionisme zette grote spanning op personen en organisaties. Bovendien waren er binnen de GKv diverse bloedgroepen die zich niet altijd om dezelfde redenen hadden vrijgemaakt. Er waren de schilderianen, de aanhangers van de zogenaamde wijsbegeerte van de wetsidee – volgelingen van Dooyeweerd en Vollenhoven, de ontwerpers van deze christelijke filosofie – en de volgelingen van Antheunis Janse, die persoonlijke vroomheid hoog in het vaandel had. Niet iedereen wilde het ethisch conflict op de spits drijven en niet iedereen zat te wachten op eigen kerkelijke organisaties. En ook het warekerkdenken schoot niet bij iedereen even sterk wortel. Na een korte periode van eensgezindheid ontstonden er dan ook al gauw barsten in de kerkelijke eenheid, via vele kwesties in allerlei soorten en maten. Belangrijk was uiteraard de houding ten opzichte van de synodaal gereformeerden. Sommigen zetten zich sterk tegen hen af, anderen streefden daarentegen naar hereniging. De conferenties met de synodalen in Oosterbeek in 1948 en 1949 waren van dat laatste een voorbeeld. Deze kostten de GKv een flink aantal leden die terugkeerden naar de GKN. Dit zette kwaad bloed bij de meerderheid van de vrijgemaakten, die hierdoor gestijfd werden in hun doorgaande reformatie, het streven naar een soort eigen vrijgemaakte minizuul.

Intussen was in Kampen met veel financiële inspanning een eigen vrijgemaakte theologische hogeschool opgericht, vanwaaruit de kerken ideologisch werden aangestuurd. Maar ook de hoogleraren sliepen kerkelijk gezien niet allemaal op hetzelfde kussen. De GKv werden een hogedrukpan. Dit bleek als eerste binnen het Kamper studentencorps Fides Quaerit Intellectum (FQI).¹ Toen een student uit de CGK zich daar meldde voor het lidmaatschap, veroorzaakte dit een enorm conflict, compleet met een soort vrijmaking. Aangezien deze student geen avondmaal vierde met de vrijgemaakte anderen, kon hij volgens een minderheid geen lid worden. Zij traden uit het corps na een positief toelatingsbesluit van de meerderheid. De redenering van de minderheid ging zelfs de toch radicale Schilder te ver. Hij streefde immers naar eenheid met de CGK. Hij bemiddelde en er kwam een gelegenhedsoplossing, maar de sfeer was bedorven. De jeugd – in dit geval de vrijgemaakte studenten – had de toekomst: het beloofde weinig goeds voor de jonge kerken.

Dramatische sterfgevallen en een leiderschapscrisis

Tot overmaat van ramp stierven enkele jaren na de vrijmaking onverwacht de twee meest begaafde hoogleraren van de eigen hogeschool, dogmaticus Klaas Schilder en oudtestamenticus Benne Holwerda (1909-1952), beiden aan een hartkwaal. De GKv waren in rouw gedompeld, verslagen en de weg kwijt. Wie moest deze twee leidinggevende posities innemen en welke kant moest het op? De onverkwikkelijke kerkelijke machtsstrijd die volgde, werd uitgevochten in de media, waarbij Schilders lijfblad *De Reformatie* een hoofdrol speelde. Uiteindelijk werd de strijd gewonnen door de doorgaande-reformatiegroep. Zij namen de redactie van *De Reformatie* over. Gematigder kerkleden verenigden zich in 1957 in het kerkblad *Opbouw*. Vanaf dat moment werden deze beide kerkbladen loopgraven vanwaaruit men elkaar met toenemende felheid beschoot. Toen in 1958 een hoofdredacteur van *De Reformatie*, ds. J. Kamphuis (1921-2011), tot hoogleraar kerkgeschiedenis en kerkrecht werd benoemd in Kampen, namen de kerkelijke spanningen nog verder toe.

Twee kwesties zorgden uiteindelijk voor de derde breuk in ruim vier decennia binnen de in 1892 ontstane GKN: de kwestie-Van der Ziel in Groningen en de kwestie-Telder in Breda. De eerste kwestie ging om de verhouding tot de synodaal gereformeerden, de tweede om de status van de drie formulieren van enigheid, de kerkelijk normatieve belijdenisgeschriften. Ds. B. Telder

1 Later, na een juridische discussie tussen de FQI's van de twee verschillende theologische universiteiten, zou deze FQI 'Fides *Quadrat* Intellectum' gaan heten.

Wie niet tegen de Open Brief was, kwam in kerkelijke moeilijkheden, zeker als ambtsdrager

---

(1897-1980) betwistte dat gelovigen na hun dood naar de hemel gingen. Zij waren in Christus geborgen in een soort tussentoestand tot aan de wederkomst van Christus. Deze opvatting was in strijd met de Heidelbergse Catechismus. Ds. A. van der Ziel (1905-1990) had tegen de wil van zijn kerkenraad overleg gevoerd met de synodaal gereformeerden in de stad Groningen en weigerde daarvoor excuus aan te bieden nadat hij daarmee was gestopt. Hij werd daarop door zijn eigen kerkenraad geschorst. De classis weigerde haar kerkordelijk vereiste medewerking daaraan. In 1964 werd deze schorsing door de GS van Rotterdam-Delfshaven met de kleinst mogelijke meerderheid geaccordeerd, wat leidde tot de afzetting van Van der Ziel. Telkens speelde bij de afwikkeling van deze kwesties de toepassing van het gereformeerd kerkrecht een grote rol. Kerkrechtgeleerden maakten overuren, professor Kamphuis voorop.

Een kerk ging stuk

Een aantal kerkleden bleef ds. Van der Ziel trouw na diens afzetting; zij kwamen zondags bijeen als Tehuisgemeente, genoemd naar het gebouw van samenkomst in Groningen. Toen een aantal GKv-predikanten besloot deze ‘kerkelijk besmette’ groep een hart onder de riem te steken met een Open Brief (1966), barstte de bom. Het betekende een ontlading van de spanningen die van meet af aan binnen de GKv hadden bestaan. Wie niet tegen de Open Brief was, kwam in kerkelijke moeilijkheden, zeker als ambtsdrager. De GKv buiten het verband ontstonden, de latere Nederlands Gereformeerde Kerken. Een kwart van de ruim 100.000 vrijgemaakten kwam rond 1970 in dit nieuwe kerkgenootschap terecht. Vijfentwintig jaar na de vrijmaking was er dus opnieuw een verdrietige kerkscheuring. De breuk binnen FQI rond de toetreding van de CGK-student vlak na de vrijmaking was een voorbode geweest van de breuk in de jaren zestig. Ze hadden het al die moeitevolle jaren nog lang met elkaar uitgehouden. Intussen zagen de synodaal gereformeerden hun eigen gelijk bevestigd in die lastige bezwaarde vrijgemaakten die nu elkaar de eigen ware kerkelijke tent hadden uitgevocht.

Ab van Langevelde (1954) is historicus, econoom en geograaf en woont in Leeuwarden. Hij is lid van de Gereformeerde Kerk (vrijgemaakt) te Leeuwarden.

Interview Johan Schaeffer

‘Mijn vader heeft mij liefde voor de kerk bijgebracht’

De vader van domineeszoon Johan Schaeffer maakte vier kerkscheuringen mee. Toen Johan zelf in de jaren zestig de thuiskerk van zijn verloofde bezocht, werd er voor zijn zielheil gebeden. Toch twijfelde Johan zelf nooit aan een loopbaan als predikant. ‘Van mijn vader leerde ik: als Christus die ontaarde kerk liefheeft, wie ben ik dan om te zeggen: ik stap eruit?’

Johan Schaeffer: ‘Ooit zat ik als theologiestudent met een aantal medestudenten op een zondagmiddag in Kampen in de kerk. We hoorden een – naar mijn idee – prachtige preek van dominee Visee over Zondag 1. Teruglopend ventileerde ik mijn positieve mening, waarop een medestudent zei: “Wát? Ik vond het niks, hij had moeten zeggen hoe belangrijk de belijdenis is!” Typerend voor die tijd, dat er vooral kritiek was op wat er níét gezegd was. Sinds de universiteit mij vanwege het attestenbesluit¹ uitschreef, ben ik daar nooit meer geweest, tot ik in 1998 als studiebegeleider van de aanstaande NGK-predikanten was uitgenodigd om er een lezing te houden over de betekenis van de Open Brief. Toen ik het universiteitsgebouw binnenstapte, was dat een absur-

¹ In 1967 besluit de senaat van de Theologische Hogeschool in Kampen om aan (aspirant) studenten die examens willen afleggen en daartoe een attest van een ‘verdachte’ kerkenraad overleggen (‘verdacht’: in de kerkelijke spanningen rondom onder meer de Open Brief uit 1966) te onderwerpen aan een ‘nader onderzoek’. Een groep van veertien studenten, onder wie Johan Schaeffer, tekent protest aan tegen dit zogenoemde ‘attestenbesluit’.

de ervaring; vanbuiten zag het er hetzelfde uit als toen ik vertrok, vanbinnen was het compleet vernieuwd. Symbolisch, ja.'

Waarom wilde u predikant worden?

'Als vierjarig jochie zag ik voor het eerst een kerk vanbinnen, een gymnastieklokaal in Groningen – zo kort na de vrijmaking hadden we nog geen eigen kerkgebouw; ik zie nog de wandrekken en de afdrucken van ballen tegen het plafond voor me. Bij thuiskomst schijn ik direct gezegd te hebben: "Ik wil dominee worden." Waarom precies weet ik niet. Het hielp ongetwijfeld dat mijn vader enorm van kerkgeschiedenis hield, hij vertelde er ons als kinderen alles over. Daarmee heeft hij mij liefde voor de kerk bijgebracht. Al heel jong hoorde ik over mannen als K. Schilder, van wie m'n vader een fervent volgeling was; bij Schilder stond de liefde voor de kerk centraal. Ook mijn vader meende: als het niet goed gaat met de kerk en je hebt kritiek, dan moet je ervoor véchten en jezelf er niet buiten plaatsen. Dat zeg ik hem na. Als je oordeelt over de kerk, oordeel je per definitie ook over jezelf. Als Christus die ontaarde kerk liefheeft, wie ben ik dan om te zeggen: ik stap eruit?'

Als het niet goed gaat met de kerk en je hebt kritiek, dan moet je ervoor véchten en jezelf er niet buiten plaatsen

---

Uitlaatklep

'Mijn vader verdedigde de opvatting dat de vrijgemaakte kerk de ware was. In Groningen heeft hij het GPV en de gereformeerd-vrijgemaakte scholen mede opgericht. Ook was hij fel tegenstander van de opvattingen van dominee Van der Ziel.² Maar hem schorsen en afzetten, dat was voor mijn vader een dieptepunt. De vrijgemaakte kerken handelden dan net als de synodaal-gereformeerde kerken die in 1944 ook veel te lichtvaardig de tucht toepasten.'

2 Ds. A. van der Ziel was in 1965 door de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk (vrijgemaakt) van Groningen-Zuid geschorst en afgezet, na een langdurige procedure tegen hem vanwege het feit dat hij als vrijgemaakt-gereformeerd predikant van Groningen-Zuid tegen de wil van zijn kerkenraad informele samensprekingen begonnen was met de 'niet-vrijgemaakte' Gereformeerde Kerk te Groningen-Zuid.

Sprak u veel met uw vader over spanningen in de kerk?

'Op mijn dertiende overleed m'n moeder. Toen had m'n vader geen uitlaatklep meer, waardoor hij steeds meer met mij deelde, waarschijnlijk ook omdat ik predikant wilde worden. Het waren eerder monologen dan gesprekken, dat wel. Ik heb dat met liefde in me opgenomen, we discussieerden niet. Uiteindelijk heeft mijn vader door een depressie z'n ambt moeten neerleggen. Die kwam vermoedelijk deels doordat mijn moeder altijd zijn steun en toeverlaat was geweest; elke preek las hij eerst aan haar voor.'

'Toen ik in 1965 ging studeren, hadden mijn vrouw Saphia en ik al verkering. Als ik in de tijd van de spanningen rond het attestenbesluit met haar meeging naar de kerk in Uithuizen en de predikant mij opmerkte, bad hij voor mijn zielenheil, en dat ik mijn protest tegen dat besluit zou opgeven. Nou, dán deed ik demonstratief mijn ogen open.'

Saphia: 'Al gauw maakte de kerk mij duidelijk dat ik met Johan de verkeerde keuze maakte. Ik mocht niet langer secretaresse van de meisjesvereniging zijn. En op de kring voor jongbelijdende leden werd ik geduld, maar ook doodgezwegen. Sommige familieleden van mij hebben Johan verketterd, dat lieten ze bijvoorbeeld blijken via bepaalde bijzinnetjes op verjaardagen. Maar ik heb me trots staande gehouden. Via onze brieven vertelde ik Johan daar vervolgens over.'

Verdrietig

In 1969 wilden Johan en Saphia hun huwelijk laten bevestigen in Uithuizen, toen nog binnen verband. Dat feest ging niet door. Johan: 'Het attestenbesluit heeft onze trouwdag verpest. Voor mijn vrouw betekende deze fase het begin van haar kerktrauma.'

Saphia: 'Ik kreeg een ouderling op bezoek die zei dat we onze verloving moesten verbreken. We zouden ons op een hellend vlak bevinden. Dat vond ik wat al te sterk, maar ik had wel het gevoel: we moeten bij de les blijven.'

Johan: 'Is hij nog wel vrijgemaakt genoeg?', vroeg Saphia zich af. Onze relatie kwam onder spanning te staan. We schreven elkaar honderden brieven, waarin ik onder andere verslag deed van de spanningen die ik in Kampen ervoer. We hebben weleens huilend op haar kamer gezeten: hoe komen we hier samen uit? Tegelijk wisten we: we hóren bij elkaar, dit mag en kan ons niet uit elkaar spelen! Als ik die brieven teruglees, kan ik er met terugwerkende kracht nog verdrietig van worden. Dat we onze verkeringstijd zó moesten beleven.'

Saphia: 'We wisten van elkaar dat we een kind van God waren, dat gaf de doorslag. Niettemin was de trouwdag verpest en heel beladen; op de foto's zie je strakke gezichten, en het regende ook nog eens de hele dag.'

Johan: 'We hadden het graag in onze eigen thuiskerk beleefd. Bovendien was het geweldig geweest als mijn vader, als oud-predikant van Uithuizen, de dienst had mogen leiden. Dat is allemaal niet gebeurd.'

Saphia heeft nog steeds last van de kerkspanningen uit haar verkeringstijd. 'De God van de kerk heb ik nooit verlaten, maar met zijn grondpersoneel heb ik soms grote moeite. Ik kan de Psalmen-voor-Nuversie van Psalm 84, 'Wat houd ik van uw huis', nauwelijks zingen als ik in een kerk zit met mensen die me pijn hebben gedaan. En als ik iets van disharmonie in de kerk proef, krijg ik dezelfde paniekgevoelens als vroeger.'

Liefdevol

Schaeffer senior ging na zijn depressie met vervroegd emeritaat en vertrok naar Zwolle, waar twee jaar later de breuk zich voltrok. Johan: 'De kerkenraad van Uithuizen nam hem kwalijk dat hij de verkeerde keus had gemaakt. Hij is door hen heel slecht behandeld en met onmiddellijke ingang zijn hem zelfs z'n emeritaatsrechten inclusief emeritaatsuitkeringen afgenomen, maar hij heeft nooit wrok gekoesterd. Sterker nog: hij heeft al die jaren zelfs liefdevol contact met meerdere gemeenteleden uit die periode onderhouden. In 1994 is hij overleden.'

- Johan Schaeffer (1947) studeerde theologie aan de TU Kampen en de VU.
- Doctoraal Kerkgeschiedenis aan de TU Apeldoorn.
- Predikant van de NGK Deventer, Emmeloord, Apeldoorn en Nunspeet, ging in 2012 met emeritaat.
- Was jarenlang verbonden aan de Theologische Studiebegeleiding en aan de Nederlands Gereformeerde Predikantenopleiding.
- Over de verwickelingen rond het attestenbesluit schreef hij de kerkhistorische studie: *Verscheurd door trouw. Studentenprotest in Kampen in de jaren zestig*.³

³ J.C. Schaeffer, *Verscheurd door trouw. Studentenprotest in Kampen in de jaren zestig*, Barneveld 2017.

Tram en trolleybus

EENVOUDIG VERHAAL OVER DE KERKSCHEURING VAN 1967

Als ik in Kampen omstreeks 1965 naar de kerk liep, kon ik orgelspel en psalmgezang horen uit wel zes kerkgebouwen van de ongeveer veertig die Kampen rijk was. Zelf sloeg ik de Broederweg in, naar de Nieuwe Kerk, waar de ‘vrijgemaakten’ samenkwamen. De hoofdstroom van de vrijgemaakten in Nederland claimde in die tijd dat hun kerk ‘de ware kerk’ was. Al die andere waren valse kerken of scheurkerken of sektes. In de grote vrijgemaakte kerk van Kampen werd daarover door de vier predikanten en zeker driekwart van de leden soepeler gedacht. In artikel 27 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis stond immers dat de kerk een verzameling is van alle ware christenen.

Was het misschien ook tijd om te gaan praten met de ‘synodale’ Burgwalkerk? Niet om te verenigen, want ze waren wel erg uit elkaar gegroeid, maar om wat puin te ruimen uit 1944. In dat jaar had de synode de nog niet gescheurde gereformeerde kerk één bepaalde doopopvatting opgelegd. Ook in Kampen hadden velen zich vrijgemaakt van deze dwang, nadat de synode dominees en tientallen ouderlingen hun ambt had afgenomen.

Een vrijgemaakte minderheid in Kampen noemde de vrijgemaakte kerk wél de enige ware kerk in Nederland, en ze wist zich gesteund door de landelijke vrijgemaakte hoofdstroom. Dat gaf wrijving en vervelende discussies. In diezelfde hoofdstroom kon je geregeld horen: als je de synodale kerk geen valse kerk noemt, ben je ‘niet goed vrijgemaakt’.¹

¹ Zie mijn artikel over de vrijmaking in *Onderweg*: <https://www.onderwegonline.nl/15221-en-jan-dan>.

De rechte lijn

Voordat ik in 1961 in Kampen onderwijzer werd, gaf ik les aan de vrijgemaakte lagere school in Ommen. De vrijgemaakte kerk daar hoorde grotendeels tot de hoofdstroom. Eens tekende het schoolhoofd in de pauze voor mij de geschiedenis van de kerk op het bord: bovenaan de kerk uit de Bijbel en via pijltjes naar beneden de wettige opvolgers. De rooms-katholieke kerk viel als eerste buiten de rechte lijn, later ook de hervormde kerk, de lutherse kerk, de synodale kerk. Onderaan verscheen de vrijgemaakte kerk als dé ware kerk. Maar ik begon in die tijd te twijfelen aan zo'n rechte lijn; misschien was de ware kerk gebroken en moesten we op zoek naar Bijbelse lijn.

In de landelijke hoofdstroom zei men: de vrijmaking was een werk van God, net als de reformatie rondom Luther in 1521. In de vrijmaking waren 'de oorlogen des Heren' gestreden, schreef professor J. Kamphuis,² het was een uitleiding uit de slavernij van Egypte. Toen mijn vrijgemaakte grootmoeder in 1959 de trouwdienst van haar synodale kleindochter had bijgewoond, kreeg ze bezoek van haar ouderling met de boodschap: u hebt de valse kerk bezocht, dat is ééns, maar nooit meer.

De meeste vrijgemaakten wilden niet meer met synodalen samenwerken in christelijke verbanden zoals school, politiek, vakverbond. Ze richtten eigen organisaties op. Dat heette 'doorgaande reformatie'. Een minderheid vond dat minder juist of onjuist en daar werd vaak scherp over gediscussieerd.

Van 1963 tot 1966 zaten er twee vrijgemaakten in de Tweede Kamer, Pieter Jongeling (GPV) en Jan Meulink (ARP). Het gebeurde meermaals dat een soepele vrijgemaakte dominee in een kerkdienst bad voor 'onze broeders in de Tweede Kamer'. Vanuit de hoofdstroom kon hij dan op z'n kop krijgen: hij had alleen voor Jongeling mogen bidden.

Samenspreken

De vrijgemaakte dominee R.H. Bremmer van Enschede en de synodale dominee Okke Jager van Almelo waren een gesprek begonnen over '1944'. Zoiets werd 'samenspreken' genoemd en dat woord had onder vrijgemaakten een negatieve klank. Maar Bremmer was zeker niet van plan zijn vrijgemaakte kerk te verlaten en synodaal te worden. De vrijgemaakte hoofdstroom wees samenspreken af, omdat de vrijmaking niet ontstaan was door een ruzie die

2 R. Kuiper en W. Bouwman (red.), *Vuur en vlam* deel 1, Amsterdam 1988, p. 162.

bijgelegd kon worden, maar een werk van God was. Je mocht pas met de ‘synodalen’ praten als ze zich bekeerd hadden. Maar een minderheid van de vrijgemaakten wilde zo’n gesprek weer op gang brengen. Ze stichtten in 1950 het blad *Contact* en zetten de kerken niet in een schema van waar en vals. *Contact* werd door de vrijgemaakte hoofdstroom zwaar bestreden. Dominee F.A. den Boeft van Helpman noemde het ‘het blaadje waarmee de vorst der duisternis weer bezig is het werk der vrijmaking te bedreigen’.³

Vooraf het blad *De Reformatie* was spreekbuis van de vrijgemaakte hoofdstroom. Toen de mulo in mijn geboortedorp Uithuizermeeden een vrijgemaakte leraar aardrijkskunde kreeg, merkte de kerkenraad dat hij niet geabonneerd was op *De Reformatie*. De man kreeg een gratis abonnement van de evangelisatiecommissie. Toen ik in 1959 in Ommen solliciteerde, vroeg het schoolbestuur: ‘Leest u *De Reformatie*?’ Nee, dat deed ik niet. Ik beriep mij op mijn magere salaris en daar nam het bestuur genoegen mee.

In 1958 werd *Opbouw* opgericht, een blad van gematigde vrijgemaakten die vonden dat er te veel triomfalisme was over de vrijmaking. Het wilde meer vensters openen naar de wereld.

Wij spreken tenslotte toch dezelfde taal, al hebben we ieder onze eigen tongval

---

Tongval

De landelijke krant van de vrijgemaakten, het *Gereformeerd Gezinsblad* (GG) onder leiding van Jongeling, was in allerlei opzichten een goede krant. Het blad gaf voorlichting over de buitenlandse politiek, het ontleedde het communisme, het volgde de Haagse politiek, het verdedigde de beloofde zelfstandigheid van het Indische eiland Ambon, het gaf veel aandacht aan geschiedenis en beeldende kunst. Maar het koos ook scherp partij in de vrijgemaakte meningsverschillen, het stimuleerde alleen de vrijgemaakte hoofdstroom. Het GG werd op menige kansel aangeprezen.

Een veelgelezen rubriek was ‘Hoekvenster’, een prettig leesbare column van Bert van de Hoek, schuilnaam van L.P. Laning. Hij waarschuwde tegen verbittering en wilde de verschillen in de kerk overbruggen. In 1965 schreef hij

³ Idem, p. 137.

over de vrijgemaakten: ‘Wij spreken tenslotte toch dezelfde taal, al hebben we ieder onze eigen tongval. Of gunnen en vergunnen wij elkaar die eigen tongval niet meer?’⁴ Kort daarna kreeg Laning bericht dat zijn rubriek niet meer paste in het GG.

De vrijgemaakte minderheid vroeg zich af waarom een krant de vragen van kerk, staat en maatschappij wilde voorzien van één geldig antwoord. Paulus en Barnabas hadden toch ook een hoog oplopend meningsverschil gehad, en ze kozen beiden hun eigen weg, zonder dat de Bijbel vertelt wie er gelijk had.

Prik

In de jaren zestig daalde de onenigheid naar een dieptepunt. Dominee A. van der Ziel van Groningen-Zuid was gaan samenspreken met de synodalen. In de eerste gesprekken verdedigde hij de daad van vrijmaking in 1944. Maar zijn kerkenraad had hem deze ontmoetingen verboden en schorste hem als predikant. De vrijgemaakte landelijke synode van Rotterdam-Delfshaven keurde in 1965 deze schorsing goed met veertien tegen dertien stemmen. Sommigen van de dertien waren het met het samenspreken van Van der Ziel oneens, maar ze vonden het geen ‘openbare grove zonde’, wat zijn kerkenraad wél vond. De veertien zetten door, zodat Van der Ziel afgezet kon worden als dominee. Vijfhonderd leden van zijn gemeente belegden aparte kerkdiensten. Een nieuwe scheuring was begonnen.

Aan beide zijden werden sfeerbedervende dingen gezegd en geschreven. De Kamper dominee J.O. Mulder preekte in die tijd over Jona. Hij zei: de heidense zeelui durfden Jona niet overboord schoppen met veertien tegen dertien stemmen. Zo’n onnodige prik wekte irritatie bij de vrijgemaakte minderheid in Kampen.

Brillen

In het najaar van 1966 ondertekenden vijftientig vooraanstaande vrijgemaakten een Open Brief om dominee Van der Ziel en zijn gemeente te bemoedigen. De Open Brief protesteerde vooral tegen een uitspraak van dominee P. Lok uit Berkel: ‘Wil de zaak van Jezus Christus nog een toekomst hebben in ons land, dan zullen degenen die bij die zaak betrokken zijn, elkan- der vóór alles hebben te vinden in de benoeming en waardering van dat wat in 1944 in Nederland is geschied binnen de Gereformeerde Kerken.’⁵ De Open

4 *Gereformeerd Gezinsblad*, 12 juni 1965.

5 P. Lok, *Terug in de woestijn*, Berkel en Rodenrijs 1966, p. 6.

Brief noemde dit een ideologie, een vrijmakingsgeloof, en vroeg zich af hoe het mogelijk was dat ‘de zaak van Jezus Christus’ in Nederland ‘vóór alles’ afhankelijk gemaakt werd van de vrijmaking.

De vrijgemaakte hoofdstroom was het met Lok eens en reageerde diep gekrenkt: de Open Brief was ‘kerkverwoestend’, ‘verloochening van de vrijmaking’, zette de gereformeerde belijdenis op losse schroeven, de ondertekenaars waren op weg naar de valse oecumene. Ook dominee Mulder van Kampen had de Open Brief ondertekend. Professor Kamphuis was lid van zijn gemeente en klaagde hem bij de kerkenraad aan: Mulder was ‘een wolf in schaapskleren’ die de kudde van Christus uiteenjoeg. Maar Mulder en andere ondertekenaars verklaarden dat ze het vrijgemaakte leven helemaal niet wilden beëindigen en dat ze het met de gereformeerde belijdenis van harte eens waren. Kennelijk werd de Open Brief door verschillende brillen gelezen.

Vooraf na de verschijning van de Open Brief kon het gebeuren dat een dienstdoende ouderling een gastpredikant na de preek geen hand wilde geven omdat hij het met een deel van de preek niet eens was. Zoiets gaf veel deining.

In de kerken hoorde men aan weerszijden mensen mopperen: we kunnen die onruststokers wel missen. Vriendschappen werden opgezegd, verontrusten uit de vrijgemaakte hoofdstroom belegden voorlichtingsvergaderingen. Ik leerde in die tijd dat je alleen goed met elkaar kunt discussiëren als je uitgaat van elkaars integriteit. Velen deden dat niet meer. In veel vrijgemaakte kerken groeiden bittere tegenstellingen. Maar er waren ook kerken waarin men elkaar persoonlijk vasthield, ook bij scherpe meningsverschillen die tot scheuring leidden.

Ik leerde in die tijd dat je alleen goed met elkaar kunt
discussiëren als je uitgaat van elkaars integriteit

De scheuring

Vanaf de zomer van 1967 trok de scheuring dramatisch door vrijgemaakt Nederland. Onder ons circuleerde een variant op de radioreclame voor een goed merk overhemden: ‘Daar scheurt weer een hemd van een onbekend merk.’ We veranderden ‘merk’ in ‘kerk’.

Vrijgemaakte minderheden werden buiten het verband van de kerken gezet en heetten voortaan ‘buitenverbanders’. In een aantal kerken, zoals die

van Kampen, ging het daarbij om een grote meerderheid. Dat lot trof ook velen die de verschijning van de Open Brief spijtig vonden, maar er niet heftig tegen protesteerden. Ook waren er velen die ‘buitenverband’s’ dachten, maar ‘binnenverband’s’ bleven. Dat deed bijvoorbeeld dominee Bremmer van Enschede, die zijn gemeente het verdriet van een scheuring niet wilde aandoen.

Witte envelop

In Kampen riepen in juni 1967 twee ouderlingen de kerkleden weg ‘van achter de ontrouwe kerkenraad’. Professor Kamphuis voerde dit nieuwe ‘wegroepingskerkrecht’ in. Op de zondag na de wegroeping in Kampen preekte hij voor een afgescheiden gemeente. Zijn preekthema was: ‘Gods nieuw begin met Zijn volk.’ Hij klaagde dat ‘de kerk geen kerk meer is, maar haar stijl die van deze wereld is geworden’. Hij citeerde Psalm 63: wij ‘hijgen en dorsten naar U in een land dat dor en mat van droogte brandt, waar niemand lavenis kan krijgen’.⁶

Ook mijn vrouw en ik vonden met verdriet de witte envelop op onze deurmat met daarin de wegroeping. We hadden best wat bezwaren tegen onze kerk. Er werden kritische vragen gesteld over de band aan de belijdenis en het kerkverband, zonder dat daarover een geestelijke discussie mogelijk was. Maar onze predikanten verkondigden – met gebreken, maar wie heeft die niet? – het ware en warme evangelie van Jezus Christus. Wij volgden Calvijn, die in zijn *Institutie* scherp waarschuwt tegen scheuring door mensen ‘die aan hun ergernis geen maat weten te stellen’.⁷ Wij bleven bij onze kerk en werden tegen onze wil ‘buitenverbanders’.

Eind september beleefde Kampen zijn jaarlijkse Theologische Hogeschooldag, nu geheel in handen van de ‘binnenverbanders’. Professor Kamphuis schreef in een terugblik: ‘De glans van een milde nazomer lag over de stad. De glans van de vrede van Christus over ons samenzijn in gebed en lofzang.’⁸

Bestuurslid

De kerkscheuring trok een krakend spoor door bijna alle vrijgemaakte geleidingen. Veertien van de drieëndertig theologiestudenten waren lid gebleven van de nu ‘buitenverbandse’ Nieuwe Kerk. Voor hun examen hadden ze een attest nodig waarin hun kerkenraad verklaarde dat ze ‘in leer en leven onbe-

6 J. Kamphuis, *Gods nieuw begin met Zijn volk*, 1967, zonder jaar en uitgever.

7 Johannes Calvijn, *Institutie* (vertaling A. Sizoo), derde band, boek IV, zonder jaar en uitgever, p. 21-30.

8 *De Reformatie*, 7 oktober 1967.

sproken' waren. De professoren, die in meerderheid 'binnenverbandse' waren, weigerden zo'n attest van een 'buitenverbandse' kerkenraad. Dertien studenten vertrokken tegen hun zin naar andere universiteiten. Bij velen van hen werkte de affaire na als een levenslange frustratie.⁹

In de politiek koos het GPV voor de vrijgemaakte hoofdstroom. De plaatselijke kiesverenigingen gingen over het lidmaatschap. Soms mochten 'buitenverbanders' gewoon blijven. Maar vaak werden ze van de ledenlijst geschrapt. Ook de Gereformeerde Vereniging van Onderwijzers en Leraren scheurde. Er gingen onthutsend rumoerige vergaderingen aan vooraf. Ik mocht geen bestuurslid blijven van de Gereformeerde Jongelingsbond en ook moest ik met twee andere redacteuren uit de redactie van het Bondsblad verdwijnen.

Welkom

Wanneer 'buitenverbanders' verhuisden naar een plaats waar een niet-gescheurde kerk was, dan kon dat problemen opleveren als ze zich bij die kerk meldden. Vaak werden ze na een paar gesprekken toegelaten. Soms liep het helemaal verkeerd. Ik werd in 1970 leraar Nederlands in Zutphen. De vrijgemaakte kerk van Zutphen was niet gescheurd. Dominee Harry Venhuizen heette ons bij voorbaat hartelijk welkom. Maar de kerkenraad wilde ons niet hebben. Na twee jaar werden we toegelaten na een uitspraak van de provinciale synode. Maar de tegenstanders gingen in beroep bij de generale synode en die sprak uit dat we niet hadden mogen worden toegelaten. We hoefden er niet weer uit, maar de kerkenraad moest ons 'onderwijzen in de ware leer'.¹⁰ Onze plaats in de gemeente bleef ongemakkelijk, maar met een deel kregen we een hartelijke band.

Te hoog

Geen van de ondertekenaars van de Open Brief wilde beëindiging van het vrijgemaakte leven. Verschillenden van hen gaven een toelichting: ze stonden achter de hele belijdenis, ze wensten geen oecumene waarin rechtzinnige en vrijzinnige kerken samenvloeiden. Andere ondertekenaars zeiden dat ze niet achter elke formulering stonden, wel achter de hoofdlijn. Allerlei interpretaties deden de ronde. Dat lag ook aan de ondoorzichtigheid van een aantal begrippen in de Open Brief.

9 J.C. Schaeffer, *Verscheurd door trouw. Studentenprotest in Kampen in de jaren zestig*, Barneveld 2017.

10 De stukken hierover zijn in het Archief- en Documentatiecentrum in Kampen.

De vrijgemaakte hoofdstroom volgde de uitleg van professor Kamphuis en dominee W.G. de Vries: de Open Brief wilde bewust de vrijmaking verwoesten en de gereformeerde belijdenis ondermijnen. De Vries had geschreven: ‘Van elke bewering en betuiging is maar één wettige interpretatie mogelijk.’ Verschillende ondertekenaars protesteerden tegen de genoemde uitleg: dit hadden ze niet gezegd en niet bedoeld.

In 1967 werd de zaak door de generale synode van Amersfoort-West alvast behandeld. Dominee B.J.F. Schoep, de schrijver van de Open Brief, werd als synodelid weggestuurd. Een verhelderend gesprek met de ondertekenaars van de Open Brief werd door de synode afgewezen. De scheuring werd gelegaliseerd. De vrijgemaakte kerk ging verder als dé ware kerk in Nederland, maar verloor dertigduizend leden. De ‘buitenverbanders’ groepeerden zich in een lossere kerkverband, de latere Nederlands Gereformeerde Kerken.

Het vrijgemaakte leven kon in de jaren daarna opbloeien. Men hoefde weinig energie meer te besteden aan een richtingensrijd. Het inzicht dat de prijs (een kerkscheuring) veel te hoog geweest was, begon bij de vrijgemaakten pas eind jaren tachtig voorzichtig door te breken.

Tram en trolleybus

In de jaren zeventig en tachtig was er nog weinig toenadering tussen de vrijgemaakten en de Nederlands gereformeerden. Nog in 1986 schreef *De Reformatie* dat in de vrijgemaakte kerk van Kampen rond 1967 ‘de poolkou van de aversie tegen de gereformeerde belijdenis (heerste) in plaats van de liefde van Christus’.¹¹ Maar in 1988 liet professor C. Trimp, die een van de felste bestrijders van de Open Brief was gebleven, ook een ander geluid horen: ‘Er is in de kerken een drijfverij geweest op ’t punt van de doorgaande reformatie.’ En: ‘De grote zaken waren vaak in kleine handen van mensen met grote monden.’¹²

Vooraf ondergronds was er beweging, inkeer; het aantal vrijgemaakte vragen bij de scheuring steeg, het gevoel van eenheid groeide. De Nederlands gereformeerde dominee Henk de Jong schreef in 1990 dat het verschil tussen Nederlands gereformeerden en vrijgemaakten te vergelijken was met een tram en een trolleybus: geen verschil in het soort bovenleiding, maar op de grond is een trolleybus wendbaarder dan een tram.¹³

Begin jaren negentig begon dat meer naar buiten te sijpelen. En opeens,

11 *De Reformatie*, 4 oktober 1986.

12 *Nederlands Dagblad/Variant*, 12 maart 1988.

13 *Opbouw*, 21 december 1990.

'De grote zaken waren vaak in kleine handen van mensen met grote monden

---

midden jaren negentig, was er geen houden meer aan. Agnes Amelink schreef in 2004: 'In een adembenemend tempo hebben de vrijgemaakten in de afgelopen tien jaar hun kenmerkende gerichtheid op de eigen kerk en bijbehorende gereformeerde organisaties ingeruild voor een gretige openheid naar de breedte van de christelijke traditie.'¹⁴

De verzoening zette door. Predikanten werden in ere hersteld. In 2015 fuseerden *De Reformatie* en *Opbouw*. Er werd vergeving gevraagd vanuit beide kerkverbanden.

Verzoening

Omdat mijn verhaal op verzoek van de redactie ook persoonlijk gekleurd is, geef ik een paar persoonlijke momenten van verzoening door.

In 1999 kreeg mijn roman *Het hondje van Sollie* (over de kerkscheuring in Kampen) een positief onthaal van het *Nederlands Dagblad* (zoals het *Gereformeerd Gezinsblad* sinds 1967 heette).

In 2007 mocht ik samen met de Kamper professor Mees te Velde het boek *Vrijgemaakte vreemdelingen* redigeren. Hij schreef daarin dat de vrijgemaakten 'te weinig bescheidenheid' en 'te veel zelfrechtvaardiging' hadden getoond en dat er 'verootmoediging en erkenning van schuld' nodig was; hij erkende schuld voor zijn aandeel in deze 'scheefgroei'.¹⁵

In 2017 vierden mensen die in 1967 uit elkaar waren gegaan samen avondmaal in de Nieuwe Kerk in Kampen. Ik mocht er als een dankbaar mens aan meedoen.

Dit hoofdstuk (behalve het slot) heeft me weer slapeloze uren bezorgd. Toch wilde ik het schrijven, want een kerk moet haar geschiedenis kennen. Of had de vrijgemaakte historicus James Kennedy gelijk toen hij wees op 'de onverschilligheid van de vrijgemaakten – vooral onder de jongere generatie – betreffende hun eigen kerkgeschiedenis?'¹⁶

14 R. Kuiper en W. Bouwman (red.), *Vuur en vlam*, deel 3, Amsterdam 2004, p. 16.

15 Mees te Velde en Hans Werkman (red.) *Vrijgemaakte vreemdelingen*, Barneveld 2007, p. 199.

16 R. Kuiper en W. Bouwman (red.), *Vuur en vlam*, deel 2, Amsterdam 1998, p. 317.

Omstreeks 1968 zei prof. C. Veenhof tegen me: ‘Het kan niet anders of de ‘binnenverbanders’ moeten hier over vijf jaar van terugkomen.’ Het duurde vijftig jaar voordat de beide kerkgenootschappen aanstalten maakten weer samen verder te gaan. Maar, Goddank, het gebeurde. Het lied ‘De kerk van alle tijden’ eindigt met: ‘Het klagen wordt gezang.’

Hans Werkman (1939) was onderwijzer in Breezand, Ommen en Kampen en leraar Nederlands in Zutphen en Barneveld. Hij maakte in 1967 de kerkscheuring in Kampen mee en gebruikte die als achtergrond voor zijn roman *Het hondje van Sollie* (1999)¹⁷. Werkman is literatuurcriticus voor het *Nederlands Dagblad* en publiceerde nog meerdere boeken.

17 H. Werkman, *Het hondje van Sollie*, Kampen 1999.